

14. Центральний державний архів громадських об'єднань України, фонд 171, од. 71.
15. Центральний державний архів громадських об'єднань України, фонд 171, од. 77.
16. Центральний державний архів громадських об'єднань України, фонд 171, од. 78.
17. Центральний державний архів громадських об'єднань України, фонд 171, од. 79.
18. Чумаченко О. Ю. Наративні стратегії й авторські інтенції в емігрантських романах Володимира Винниченка / Ольга Чумаченко // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: Історичні науки. Філологічні науки. — Вип. 24. — Ізмаїл: ІДГУ, 2008. — С. 114–119.

**Artistic Model of Social Existence in the Novel
«The New Commandment» by V. Vynnychenko:
Moving From the Project of «Omnilateral Liberation»
to the Idea of «World Peace»**

The article deals with the formation of the social model of existence represented in the novel «The New Commandment» by V. Vynnychenko. The writer develops this model with the help of the idea of «omnilateral liberation» in its socialistic version and a concordist project of «world peace». It is enucleated in the paper that the artist's worldview evolution, which can be observed in his diaries, has much in common with the ideas given in the above-mentioned novel. In the novel «The New Commandment» as well as in the novel «Diary» the artist criticizes Soviet reality and deeply analyzes the contradictions of the totalitarian regime («scenery» of socialism, centralism, indifference to Ukrainian question, social inequality, absence of «Communist ethics») discrediting the concept of «omnilateral liberation» in its socialistic version. The writer offers an alternative concordist project based on the idea of «world peace» / «collectocracy» (collective rule) connected with the idea of «world citizenship» / United Nations of Earth which will open the door to social liberation, guarantee the establishment of «eternal peace on Earth» and abolition of war as a display of discordism.

Key words: V. Vynnychenko, social model of existence, diary, conception of «omnilateral liberation», concordism, idea of «world peace», collectocracy, idea of «world citizenship».

УДК 821.161.2"1950/1980"

Марина Довіна (Ніжин)

**ХУДОЖНЯ РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ
ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ
В УКРАЇНСЬКІЙ РАДЯНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ
1950–1980-Х РОКІВ**

У статті досліджено еволюцію художнього образу Жовтневої революції в українській радянській літературі. З'ясовано, що в комеморативних практиках 1950–1980-х рр. представлено три рецептивні типи образу Революції: агресивно-дієвий, зовнішньо-атрибутивний та ідейний.

Ключові слова: українська радянська література, комеморативна практика, образ Революції, рецептивний тип.

Початок ХХ століття став переломним в розвитку української історії. Зокрема, державний переворот 1917 р., названий у радянській історіографії Великою Жовтневою соціалістичною революцією, означив новий напрям розвитку політики й культури. Після перемоги більшовиків у громадянській війні на тривалий період з середини 1920-х до кінця 1980-х рр. на території України було встановлено радянський режим, одна з основних рис якого полягала в легітимації та уніфікації радянської ідеології.

Проектуючи через засоби пропаганди (у тому числі й літературу) міфологічну модель світу, радянська ідеологія використала образ знакової події — Жовтневої революції — у ролі світомоделюючого чинника. Такий підхід зумовив той факт, що Революція стала наскрізним образом радянської літератури в усіх її національних варіантах, у тому числі і в українському.

Упродовж 1930–1950-х рр. художня рецепція Жовтневої революції була державним проектом, повністю контрольованим владою Йосифа Сталіна. У цей час в літературі відбувалося активне формування міфологічної моделі радянського суспільства за єдиним — ідеологічно вивіреним — зразком. Специфікою ж українського літературного процесу постсталінського періоду (1950–1980-ті рр.) стало часткове послаблення державного контролю, що зумовило активізацію авторських художньо-естетичних практик, під впливом яких єдина рецептивна модель Жовтня почала розвиватися. Магістральна тема Революції й надалі продовжувала функціонувати в літературі в контексті комеморативних практик, що пов'язано з ритуалізмом радянської культури.

Термін «ритуал» входить до категоріального апарату багатьох гуманітарних дисциплін, що зумовило виникнення різних підходів до його тлумачення. Зважаючи на тему дослідження, найбільш придатним слід вважати визначення американського соціолога, представника структурно-функціонального підходу Роберта Кінга Мертон. Як стверджує дослідник, ритуалізм — це один із типів адаптації, коли індивід відмовляється від домінуючих у його культурі цілей, котрих він не може досягти, та схвалює й використовує необхідні інституційні засоби [4, с. 305].

Досліджуючи семантичне поле терміна «ритуал», Володимир Глебкін зазначає, що в дореволюційний час ця лексема мала істотно релігійну семантику, натомість після Жовтневої революції починається створення комуністичних ритуалів, які мали б повністю замінити релігійні [3, с. 17]. Логіка такого процесу очевидна: як релігійні ритуали візуалізували та утверджували існування єдиної сакральної системи — християнської церкви, так і політичні ритуали повинні були закріплювати легітимність нового сакрального утворення — держави, що будує комунізм. На початку ХХ століття ритуалізм української культури визначався релігійними постулатами, а з утвердженням радянської влади їх було замінено на ідеологічні. При цьому образ Жовтневої революції став основоположним у системі радянського ритуалізму, позаяк він символізував початок «нової ери».

Домінанти художньої репрезентації образу Революції в українській літературі 1950–1980-х рр. змінювалися. Мета статті полягає в дослідженні еволюції оприявлення образу Жовтня в літературі означеного періоду. Матеріалом для аналізу послуговували поетичні твори, написані й опубліковані впродовж 1950–1980-х рр. в контексті святкування річниць Революції.

Аналіз художнього матеріалу дозволив визначити три групи текстів, кожна з яких демонструє окремий підхід до оприявлення образу Революції. Хронологічно вони представлені збірками, приуроченими до 40–55-, 60- та 65–75-річчя Жовтня. Із виокремлених періодів для аналізу було обрано поетичні збірки, що найбільш яскраво демонструють кожен рецептивний тип.

У збірці «Багряний заспів» (1969) представлено агресивний мілітаризований образ Жовтня, що формується на основі зображення активного протистояння радянського народу й буржуазії. Особливо яскраво протистояння буржуазного та революційного світів представлено в поезії «Відплата»: «Ми йдемо вам відплатити за сльози, кров, за муки, / що бідний люд віки тернистим шляхом лив... / За це ми душим вас, ламаємо ноги, руки, / і топимо в крові наш нескінченний гнів...» [2, с. 48]. Людина постає активним учасником Революції, долучаючись до неї в різні способи: не лише через участь у воєнних діях, а й через мистецтво («А ти гори, твори!» [2, с. 20]) і навіть сон («Сон мені сниться і сниться, / Хтось мені меч подає» [2, с. 64]).

Найбільше уваги зосереджено на створенні агресивного образу революціонера, часто збірного образу повстанців: «Ідуть червоні легіони / До здійснення химер моїх» [2, с. 28]. У багатьох поезіях лунають заклики до активних воєнних дій, скажімо: «Крила розгорни над світовим потоком / І сміло йди на бій! <...> А доки ти живеш, іди на поєдинок, / Перемагай цей світ» [2, с. 20], «Гордою, сміливою / бурєю бурхливою / встань, народе зраджений, / як один устань» [2, с. 32], «Темні сили рідіють. Заженем їх у нори!» [2, с. 39]. Мілітаризований образ революціонера у виразно агресивними лозунгами, як-от: «Ми — жах. Ми — караючий гнів» [2, с. 33], «І відгукнеться безжалісне — бий!» [2, с. 40].

Варто зазначити, що в аналізованій збірці здійснено спробу визначити генезу революції як такої. Її витоки автор поезії «Революція» вбачає в античному сюжеті про Прометея: «Коли Прометей <...> Повстав проти Зевса, <...> То перша була на землі / Після незчисленних ночей Революція» [2, с. 86]. Жовтень репрезентовано як останню світову революцію, вершину генеалогії переворотів, адже наслідком цієї революції має стати життя в безконфліктному «світлому майбутньому».

У поезіях цього періоду також актуалізовано сюжет смерті Леніна. При цьому його загибель трактується в міфологічному контексті: Ленін символічно відроджується в діяльності революціонерів («Коли титан вмирає тілом, / Він символом стає в віках» [2, с. 111]). Загалом, у збірці категорія смерті позбавлена трагічних конотацій, позаяк фізична загибель революціонера представлена як етап переродження, переходу його духу: «Затям, що смерть німа — це тільки відпочинок» [2, с. 20].

Прикметно, що дуже мало уваги зосереджено на художньому зображенні революційної атрибутики — прапора, зірки, серпа й молота та ін. Так, зразком літературного осмислення образу червоного прапора постає однойменний вірш, у якому більшовицький стяг названо «святим» символом щастя та волі [2, с. 18] (ця поезія також — приклад заміни релігійних категорій ідеологічними). Образ прапора також використано у «Маніфесті»: «Хай покриють всю землю червоні прапори» [2, с. 39]. Трансформований образ серпа й молота актуалізовано в поезії «Гартована поезія»: «Міцний колектив — / молот і плуг» [2, с. 34]. Спільним для багатьох поезій збірки виявився образ дзвона, який символічно втілює Революцію: «І душать стогонами дзвони» [1, с. 28], «Вдаримо гучно ми дзвонами» [2, с. 31], «Лакеї зла і тьми! Уже комуни дзвони / погребний реквієм для вас гудуть, гудуть» [2, с. 47], «А в полі — сонце, май... Гудуть червоні дзвони» [2, с. 48].

На основі аналізу збірки поезій «Багряний заспів» варто зробити висновок про формування агресивно-дієвого рецептивного типу Революції, що полягає в зображенні воєнних дій, мілітаризованих описів, агресивних емоційних закликів до боротьби та ін.

Збірки, які з'явилися згодом, засвідчують зміну рецептивних домінант: автори зосереджують увагу не на описах революційних воєнних дій, а осмисленні символів та атрибутів, ритуалізація яких дозволяє «продовжити» Жовтень до сучасності. У зв'язку з цим варто виокремити зовнішньо-атрибутивний рецептивний тип образу Революції.

Якщо у збірках попередніх років описувані події були хронологічно марковані й закріплені за певним періодом, то художня апробація революційних атрибутів дозволила універсалізувати образ Жовтня, утвердивши його присутність у щоденному житті людей. Провідними образами, за допомогою яких автори втілили образ Революції, стали Ленін, серп і молот, прапор, зірка.

Збірка «Багряний Жовтня стяг» (1977) постає яскравим зразком формування зовнішньо-атрибутивного типу Революції. Так, у віршах, уміщених до цього видання, відсутні мілітаризовані описи революційної боротьби. Натомість автори вводять до художнього тексту образи, що символізують Жовтень. Поезії мають переважно описовий характер, відсутне розгортання ліричного сюжету.

Найбільш повно описуваний рецептивний тип демонструє поезія «Жовтневий спалах», у якій автор репрезентує цілу систему революційних атрибутів. У тексті присутні образи «Аврори» («Чомусь здається, що в “Аврори” й досі / Гарячі жерла бойових гармат»), серпа й молота («І, наче символ звільненої праці, — / Наш нездоланий Молот і наш Серп»), зірки («Довкіл зірок червоне п'ятикуття / Згуртує, об'єднує людей»), а також червоного прапора та Леніна [2, с. 23]. Таким чином автор, не вживаючи лексем «Революція» чи «Жовтень», формує в поезії повне семантичне поле Жовтневої революції.

Виявлено, що образ Леніна став найбільш продуктивним для репрезентації революційної тематики. Він визнається онтологічним джерелом революційного духу, а всі досягнення перевороту — наслідком його сподівань: «А навкруги, — про що так мріяв Ленін, — / Звитяги наших помислів і рук» [1, с. 19]. Для зображення зв'язку Леніна та Революції автори використали міфологічний сюжет про символічну ініціацію молодшого покоління в спосіб передачі артефакту: «Ми тримаємо Серп і Молот, / Котрі нам передав Ілліч» [1, с. 45]. Особа Леніна сакралізується, а його портрет на прапорі порівнюється з іконою («Леніна образ на світлім знамені — / Земле, ти славна еси!» [1, с. 32]).

У поезіях цієї збірки сучасність представлена як час продовження революційних ідей, оскільки Жовтень, трансформувавшись у символи, й досі присутній у житті людей: «Революція не кінчається, — / Ми продовжуємо її» [1, с. 99]. Часто в поезіях збірки прочитується мотив присутності Жовтня в серцях людей, як, скажімо, у рядку: «В серцях вогонь жовтневий променить» [1, с. 19].

Отже, другий рецептивний тип образу Жовтня — зовнішньо-атрибутивний — полягає в художній апробації революційних символів, через які утверджується ідея зв'язку жовтневих ідей із сучасністю.

У поетичних збірках 1970–1980-х рр. ще підтримується традиційна лінія художньої репрезентації Революції, однак вже помітні значні зміни. Так, наприклад, на другий план відходить подієве зображення Революції, натомість у центр уваги митців потрапляє морально-етичний вимір перевороту. Письменників цікавить не як відбувалася революція, а до яких трагічних наслідків вона призвела. Все більшої виразності набуває мотив жорстокості, трагізму Жовтня й подальшої громадянської війни, наприклад: «І встане знову в уяві / Той дев'ятнадцятий рік — / Розправи, пожежі криваві / І сотні мерців, калік...» [5, с. 27], «Але завше / раз / на рік / обличчя / Обгортатиме глибока тінь! / Пам'ятатимуть дорослі й діти, / Хто в цей час в минулому помер» [5, с. 35].

Ще однією особливістю поезій цього періоду стала актуалізація топосного маркування: у віршах часто згадуються конкретні місця, де відбувалися революційні дії — Фастів, Перекоп, Дніпро та ін.

Крім того, змінено функціональне наповнення революційних атрибутів. Якщо у збірках попередніх років символи зірки, прапора, серпа й молота, «Аврори» чи Леніна становили основу образної системи поезії, то у віршах 1970–1980-х рр. вони згадуються побіжно й використовуються з метою формальної актуалізації революційної тематики. У поезіях підтримується ідея вшанування пам'яті Жовтня, однак його образ згадується вже без пафосного возвеличення.

У збірках цього періоду поезії про Леніна створено насправді вже «без» самого революціонера. Так, наприклад, у вірші Євгена Плужника «Він» при збереженні тематичного зв'язку з образом вождя жодного разу не вжито його ім'я. У поезії Олекси Влизька «Ленін» зв'язок із образом революціонера підтримується лише за допомогою заголовка. Однак автори детально описують внутрішні переживання Леніна в момент здійснення перевороту. Отже, увагу митців повертає не зовнішньо-атрибутивний, а внутрішній, ідейний вимір революції. При цьому це навіть не обов'язково Жовтневий переворот — авторів цікавить власне ідея революції, руйнування старого світу.

Зважаючи на такий підхід, варто говорити про художню репрезентацію творчої революції, яка назривала в мистецькому житті кінця ХХ ст. Трансформовано образ революціонера — це не воїн зі зброєю в руках, а поет, скульптор, що продовжує ідеї Революції у власному мистецтві. Технічний прогрес, розквіт промисловості та розвиток мистецтва — мотиви, які формують семантичне поле революційної поезії останнього періоду.

Отже, у художніх творах 1950–1980-х рр. варто виокремити три рецептивні типи образу Революції: 1) агресивно-дієвий: у збірках, присвячених 40–55-річчю Жовтня, представлено мілітаризований образ Революції, реалізований у художньому тексті в спосіб зображення протистояння пролетарів і буржуазії. Зброя, війна, кров, марш, рух — основні категорії, що формують семантичне поле образу. У таких творах концепт «Революція» представлений на рівні тематики; 2) зовнішньо-атрибутивний: у збірках, виданих трохи згодом, художнє осмислення Революції відбувається через репрезентацію в тексті образів її атрибутів. Червоний прапор, п'ятикутна зірка, «Аврора», серп і молот, Ленін — лексеми, які текстуально представляють збірний образ Революції. У творах цього періоду досліджуваний концепт реалізований на образному рівні; 3) ідейний: у збірках, виданих до 65-, 75-річчя Жовтня, підтримується традиційна лінія репрезентації Революції, однак її подієвий план заміщено внутрішнім. Автори звертаються до осмислення морально-етичного виміру Жовтня. Посилюється індивідуальне начало, культивується образ не політичної, а творчої революції.

Отже, в комеморативних практиках української літератури 1950–1980-х рр. відбулася поступова деконкретизація / деполітизація образу Революції. Крім того, його семантику

розширено в спосіб введення до значеннєвого поля сфери естетичного: Жовтень починає осмислюватися в контексті творчого перевороту в мистецтві.

Список використаної літератури:

1. Багряний Жовтня стяг: поезії / упор. О. П. Довгий. — К.: Молодь, 1977. — 127 с.
2. Багряний заспів: поезії / ред. Д. Г. Давидюк. — К.: Молодь, 1969. — 320 с.
3. Глебкин В. Ритуал в советской культуре / В. Глебкин. — М.: Янус-К, 1998. — 168 с.
4. Мертон Р. Социальная структура и аномия / р. Мертон // Социология преступности (Современные буржуазные теории). — М.: Прогресс, 1966. — С. 299–313.
5. Червоні зорі: поезії / упор. П. М. Біба, Ю. І. Ковалів. — К.: Радянський письменник, 1987. — 197 с.

Artistic Representation of the October Revolution of 1917 in Ukrainian Soviet Literature of the 1950–1980s

The article deals with the evolution of artistic representation of the October Revolution in Ukrainian Soviet literature of the 1950–1980s. The author argues that there are three receptive types of the October Revolution images: aggressive and effective, externally-attributive and ideological.

Key words: Ukrainian Soviet literature, commemorative practice, the image of the Revolution, receptive type.

УДК 82.0:114Яблонська

Iwona Boruszkowska (Kraków)

МІЄСЦА ПРИНАЛЕЖНОСТІ І ЕГЗИСТЕНЦІЯ ПРЗЕШТРЕННА — ТРАНСЛОКАЦІЙНЕ НАРАЦІЄ РЕПОРТАЖОВЕ СОФІЇ ЯБЛОНСЬКІЄ

Нинішній артыкул датычы наратыі рэпартажных украінскай пісаркі і падарожніцкі Софіі Яблонскай. Аўтабіяграфічныя «я» тых тэкстаў разпатраюць як падаміот намінадычны, для ктэрага выбраным станам егзыстэнцыі з'яўляецца мабільнасць. Падарожніцка-наратарка даракуе аўтапразентацыі: не крые сваіх ачуц (чы з'яўляецца гэта радаць ці лэж), рэлацыонуе самотнасць, не встыдыі с'я цікаваасці, фасынацыі, відзі іннасць, адміннасць, але іх не вартасціуе.

Слова клучавыя: Софія Яблонска, рэпартаж, аўтабіяграфія, кабіеца падарожніцтва.

Софія Яблонска¹ — украінска падарожніцка, рэпартажыстка, дзённікарка, пісарка з'яўляецца аднаю з найбардзей фасынауючых падаці у гісторыі літаратуры украінскай, ніамал зупэльніе у ній неабаця. Уважана з'я за перашую украінска падарожніцка, глабтрайкерка, ктэра не тылко звідзіла ніамал вшыткіе кантыненты, дотарла да вельу нідаспэльных м'яса, але для ктэра падарожніцтва, ціагліе быціе у руху было с'ядоым выбарам і спосабам жыціа. Была тэж дараменталістка, апаратарка філмава і фатарафка, ктэра вэдрэвкам таварышыла літарэцка рэфлэсыа. Адабыване у латах 30. XX в'яку падарожце па паўночнай Афрыце, Далекім Всаходзіе, Аўстраліі, в'яспах Ааану Спокоянаго, Паўночнай і Паўдніовай Амерыце, о Еуропіе жуз не всапамінаюа, апісала у сетках рэпартажы друкаваных у прасіе францускай і украінскай.

Васла до гісторыі літаратуры украінскай глаўніе яка аўтарка праы падарожніцкай, у ктэра уяваіа сваю вразлівасць на коларыт лакалы, атварціе на інне культуры і на другіаго ачлавіка, з

© Boruszkowska I., 2017

¹Софія Яблонска (Софія Яблонська-Уден) (1907-1971) — украінска дзённікарка, пісарка, фотарафка, падарожніцка.